

KATI MIKKOLA – LAURA STARK

Himotut ja halveksitut kulutus-tarvikkeet

Uusien kulutustottumusten vaikutukset suomalaisiin maalaisyhteisöihin 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa

Totuttuja tapoja ja hierarkioita uhmanneet uudenlaiset kulutustottumukset yleistyivät suomalaisella maaseudulla 1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen. Miten kulutuskäytänteiden tuomat uudet arvot ja asenteet vaikuttivat sosiaaliryhmien sisäisiin suhteisiin ja johtivat omalta osaltaan sekä talonpoikaisperheiden että säätyjärjestelmän valtasuhteiden murrokseen? Kati Mikkola ja Laura Stark käyttävät lähteinään sanomalehtiaineistoa ja etnografista muistitietoaineistoa.

■ Yksilöllisellä kulutuksella oli merkittävä rooli maaseudun asukkaiden osallistumisessa modernin yhteiskunnan rakentamiseen. Ennen koulunkäynnin laajamittaista yleistymistä ihmiset hankkivat sanomalehtiä, jotka tutustuttivat heidät uudenlaisiin näkemyksiin maailmasta. Monet alkoivat pukeutua säätyläisten erioikeutena pidettyihin ”herasvaatteisiin” kauan ennen kuin heidän sosiaalinen statuksensa nousi missään konkreettisemmässä mielessä. Maaseudun asukkaiden, kuten talonpoikien ja torppa-

reiden, sanomalehtikirjoitukset ja etnografiset kuvaukset paljastavat kuitenkin monenlaisia jännitteitä ja ongelmia, joita syntyi kaupankäynnin vapautuessa, rahatalouden voimistuessa ja maaseudun kauppojen alkaessa tarjota kansalle kaikenlaista uutta tavaraa.

Tarkastelemme artikkelissamme maaseudun asukkaiden kulutukseen liittyviä asenteita, arvoja ja perusteluita osoittaaksemme, miten uudet kulutuskäytännöt vaikuttivat käsitteellisiin kategorioihin, ryhmien sisäisiin suhteisiin ja 1800-luvun yhteiskunnan perimmäisiin valtajärjestelmiin.

Kulutuksen murros

Kulutuksen dramaattinen kasvu Suomen maaseudulla 1800-luvun loppupuoliskolla on historiallisesti tarkastellen merkittävä kahdesta syystä. Ensinnäkin, kaupoista ostetut hyödykkeet kuten öljylamput, kynät, paperi ja polkupyörät mahdollistivat uudet, modernit aktiviteetit. Toiseksi, kulutustavarat olivat uusia kulttuurisia objekteja, joita ihmiset joutuivat usein tulkitsemaan ja ymmärtämään vanhoja ajatusmalleja käyttäen. Niiden lopulliset merkitykset olivat neuvottelun ja kiistelun tulos.

Tämä johti siihen, että sosiaalisia arvoja ja normeja päädyttiin neuvottelemaan uudelleen. Artikkelimme keskittyy näiden neuvottelujen taustoihin ja seurauksiin. Valotamme kahden teeman kautta (kotivarkaus ja uutuuksien vastustus) kulutuksesta käytyä kriittistä keskustelua 1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa.

Lauri Kuusanmäki¹ on hahmotellut uusien kulutustavaroiden historiaa 1800-luvun suomalaisella maaseudulla, mutta sittemmin

maaseudun uuden kulutuskulttuurin nousun sosiaalisia ja kulttuurisia seurauksia ei ole laajalti tutkittu. Suomen ulkopuolella tehdyissä tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota muun muassa kulutuksen kytköksiin maanomistukseen, perhetaustaan, yhteisöön ja tapoihin, puoluekantaan, uskontoon ja kansallisuuteen.²

Kulutustutkimuksissa on jo pitkään havaittu kulutuksen merkitys ryhmäidentiteetille. Sosiaaliluokkia on jopa erotettu toisistaan nimenomaan niille tyypillisen kulutuskäyttäytymisen perusteella. Suomessa kulutus on muodostanut ryhmiä myös sillä perusteella, miten siihen ylipäänsä suhtauduttiin: toiset kiiruhtivat ostamaan uusia tavaroita ja osallistuivat innokkaasti niiden synnyttämiin uudennlaisiin käytänteisiin, kun taas toiset torjuivat uutuudet ja vastustivat niitä. 1800-luvun kulutuskäyttäytymisen muutosten sosiaaliset seuraukset ulottuivat kuitenkin huomattavasti syvemmälle kuin havaintoon siitä, millaisia hyödykkeitä kukin kulutti tai vastusti. Esimerkiksi kauppuotien tulo maaseudulle ei vain tuonut uusia esineitä ihmisten jokapäiväiseen elämään, vaan myös muutti vakiintuneita käytäntöjä liittyen siihen, kenellä oli oikeus ostaa ja myydä ja kenellä oli mahdollisuus käyttää tiettyjä symbolisesti latautuneita hyödykkeitä, kuten ”herrojen” vaatteita. Aiemmin tavaroiden saanti oli ollut vaikeaa ja tarkasti säädeltyä, mikä ylläpiti symbolisia rajoja ja valtahierarkioita yhtäältä säätyläisten ja rahvaan, toisaalta miesten ja naisten välillä. Uusien kulutustavaroiden tulva ja rahan yleistymisen mahdollistivat yhä useammille tavaroiden hankkimisen ja näin totut rajat alkoivat murtua. Muutamassa vuosikymmenessä kulutus muuttui ryhmäidentiteetin merkistä itsemäärittelyyn keinoksi.

Tutkimusaineistomme koostuu suomenkielisissä sanomalehdissä julkaistuista kirjoituksista sekä arkistoon lähetetystä muistitiedosta. Sanomalehtiaineiston osalta keskitymme Itä-Suomen olosuhteita kuvaaviin artikkeleihin, koska siellä 1870-luvun sahatavarabuumi vaikutti dramaattisimmin jokapäiväiseen elämään. Se oli myös alue, jossa kotivarkauden (pahe, joka yhdistettiin hen-

kilökohtaisen kulutuksen kasvuun) uskottiin olleen yleisintä. Sanomalehtiaineiston keräämisessä olemme käyttäneet Kansalliskirjaston ylläpitämää suomalaisten sanomalehtien digitaalista tietokantaa. Tietokannan hakujärjestelmän avulla löydetystä artikkelista keskitymme 44 rahvaan kulutusta käsittelevään artikkeliin, jotka ilmestyivät vuosina 1856–92.

Tutkimamme etnografinen muistitietoaineisto kuuluu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston kokoelmiin. Vuonna 1939 *Kansantieto*-lehdessä julkaistiin filosofian maisteri, sittemmin professori Esko Aaltosen laatima kysely *Miten kansa vastaanotti uudet elämänmuodot?* Kyselyn vastauksista koostuvassa *Uudet elämänmuodot* -aineistossa 84 kansantiedon kerääjää kuvaavat, miten maaseudun asukkaat eri puolilla Suomea suhtautuivat 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien levinneisiin uutuuksiin, kuten sanomalehtiin, maallisiin kirjoihin, uusiin viljely- ja rakennustapoihin sekä uuden muodin mukaisiin vaatteisiin.³ Vanhimmat vastaajat kirjoittavat pääosin omia muistojaan ja näkemyksiään, kun taas nuoremmat kerääjät ovat kirjanneet paikkakuntansa yleisempää muistitietoa tai haastatelleet muita henkilöitä.

Molemmissa lähdeaineistoissa niiden lopulliseen, tutkijoiden käytössä olevaan muotoon ovat vaikuttaneet sanomalehtitoimittajien ja kansantiedon kerääjien tekemät valinnat ja mahdolliset muokkaukset. Tästä huolimatta aineistot tarjoavat ainutlaatuisen ikkunan jokapäiväisiin kulutuskäytänteisiin ja tavallisten maaseudun asukkaiden käsitteisiin ja asenteisiin. Vaikka lähteet eivät ole tiukassa mielessä historiallisesti faktuaalisia, ne havainnollistavat sellaisia kulutuskäytäntöjen merkityksiä ja motiiveja, joita

1. Lauri Kuusanmäki (1936) 'Kulutustavarain leviämisen maalaisväestön keskuuteen' teoksessa *Suomen Kulttuurihistoria IV*. Jyväskylä: K.J. Gummerus Oy, 96–119.

2. Esim. Paul Glennie (1995) 'Consumption within historical studies', teoksessa Daniel Miller (toim.) *Acknowledging Consumption*, London: Routledge, 164–203.

3. SKS KRA: Vastaukset *Kansantieto*-lehdessä 11/1939 julkaistuun kyselyyn 65 Miten kansa vastaanotti uudet elämänmuodot? E 150–153.

ei ole mahdollista tavoittaa tilastotiedoista tai taloushistoriasta.

Kauppapuotien tulo maaseudulle

Kulutusikäytymisen historiassa merkittävä käänne oli vuonna 1859 annettu asetus, joka salli maakauppapuotien toiminnan maaseudulla. Sen myötä kaupasta ostettavien tavaroiden saatavuus helpottui dramaattisesti. Lisäksi 1870-luvun alusta lähtien monilla oli käytössään aiempaa enemmän rahaa. Tähän vaikuttivat puutavaran hintojen ja työväen palkkojen väliaikainen nousu sekä meijeritalouden vahvistuminen, jota edesauttoivat muun muassa rautateiden rakentaminen ja karjanhoidon tehostuminen 1860-luvulta lähtien.

Sahatavarabuumi oli kestoltaan suhteellisen lyhyt (1873–77). Sen aikana kuitenkin monet, joilla oli aiempaa enemmän rahaa taskuissaan, käyttivät sitä nopeammin kuin kauppiat ehtivät toimittaa tavaraa.⁴ Ylimääräistä rahaa ei ollut vain metsää myyneillä talonpojilla. Sanomalehdissä maaseutukirjeenvaihtajat ympäri Suomea kertoivat, miten sahalaitokset, metsätyö, rautatiet ja tehtaat vetivät työväkeä niin, että maaseudulla oli syntynyt työvoimapula ja työläisten päiväpalkat olivat kohonneet 1,5 markasta 4–6 markkaan.⁵ Paikoin myös ”riskimpiä waimoimisia” otettiin tukkitöihin, joissa he saivat ”apuihmisten” päiväpalkkaa, joka oli kohonnut 80 pennistä 1,25 markkaan.⁶ Kohonneista palkoista hyötäneet tottuivat kuluttamaan kaupoista hankittavia tavaroita, ja vaikka työväki kärsi irtisanomisista sahatavarabuumin päätyttyä, ostotavaroiden aiempaa suurempi kulutus jäi osaksi monien jokapäiväistä elämää.⁷ Tämä johti toisinaan talojen ja yksittäisten ihmisten syvään velkaantumiseen erityisesti Itä-Suomessa.⁸ Suurin ongelma oli Nurmeksen pitäjän asukkailla: kun sahatavarabuumi loppui ja lama alkoi vuonna 1877, jokainen yli 16-vuotias oli jo velkaa kauppiaille keskimäärin noin kuuden työpäivän palkan verran.⁹

Pienemmässä mittakaavassa kulutushyödykkeitä oli hankittu maaseudulla eri tavoin jo ennen vuotta 1859. Talonpojat kävivät 1840- ja 1850-luvulla suuremmissa kaupun-

geissa markkinoilla myymässä tuotteitaan pari kolme kertaa vuodessa ja toivat kotiin suolaa, rautatavaraa, kahvia, sokeria, rinkeitä, kankaita ja lakkeja.¹⁰ Kaupunkimatkat eivät olleet helppoja eivätkä taloudellisestikaan erityisen kannattavia, mutta niitä tehtiin, koska ne toivat vaihtelua ja virkistystä maalaiselämään.¹¹ Venäläisillä kulkukauppiaille oli ennen vuotta 1859 kenties kaupunkimarkkinoitakin tärkeämpi rooli maaseudun asukkaiden materiaalistien mielihajujen luomisessa ja tyydyttämisessä.¹² Vielä vuoden 1859 jälkeenkin monille maaseudun asukkaille oli helpompaa käydä kaupaa laukkukauppiaiden kanssa kuin ostaa tavarat kauppuodista, joka tavallisesti sijaitsi kirkonkylässä, kenties kymmenien kilometrien päässä maatilasta. Sunnuntaisin perheet saattoivat mennä ”pyhäkauppaan” kirkonmenojen ohella. Sen sijaan arkena talonpoikaisnaiset ja piiat eivät yleensä päässeet kauppaan töidensä vuoksi ja joutuivat näin ollen pyytämään miehiä ostamaan kaupasta tarvitsemansa tavarat. Kulkukauppiaan vierailu merkitsi sitä, että naiset pääsivät näkemään ja valitsemaan tavarat itse.¹³

Kaikkea uutta ei ostettu kaupoista tai laukkukauppiailta. Sanomalehdet ja kirjat tavoittivat kohderyhmänsä tavallisesti postin välityksellä. Vaikka 1860-luvulla sekä sanomalehtiä että kirjoja pidettiin kalliina, molempien etuna oli se, että niitä pystyi hyödyntämään useampi kuin yksi käyttäjä.

4. Aulis Alanen (1957) *Suomen maakaupan historia*, Helsinki: Kauppiaitten Kustannus Oy, 262–263.

5. Myös Kuusanmäki (1936) 103; Alanen (1957) 317.

6. 20.06.1874. *Satakunta. Sanomia Länsi-Suomesta* nro. 25, s. 1, ”Pori”.

7. Kim Kaarniranta (2001) ”Elämää rahaa käärien ja velkoen”. *Pohjois-Karjalan maaseudun sekatavarakauppiat ja beidän velallisensa 1860- ja 1870-luvulla*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 147–148.

8. Alanen (1957) 420–429; Kaarniranta (2001).

9. Kaarniranta (2001) 117–157; myös *Karjalatar* nro. 83, 19.10.1888, s. 2, ”Joensuusta. Maataloudelliset olot läänissämme”.

10. Alanen (1957) 163.

11. *Ibid.*

12. Mervi Naakka-Korhonen & Maiju Keynäs (1988) *Halpa hinta, pitkä mitta. Vienankarjalainen laukkukauppa*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

13. Alanen (1957) 182; Naakka-Korhonen & Keynäs (1998).

Lehtiä sekä luettiin yhdessä että lainattiin. Lisäksi perustettiin tilausrenkaita eli ”yhtiöitä”, joissa yhdessä tilattu lehti kiersi vuorotellen jäsenillä luettavana.¹⁴ Monet, erityisesti maaseudun nuoret miehet, yhdistivät rahansa ja muodostivat ”tilaajakunnan”.¹⁵

Himotut tavarat

Ensimmäiset kaupat Suomen maaseudulla eivät juuri mainostusta tarvinneet, sillä jo pelkkä uteliaisuus toi niihin väkeä.¹⁶ 1870-luvulla kauppoissa myytiin tavallisesti tupakkaa, kahvia, mausteita ja alkoholijuomia. Valikoimissa oli myös silliä, saippuaa, köysiä, lakritsaa, hedelmiä, tulitikkuja, makeisia, nahanpaloja, kirvesvarsia, rinkeleitä ja muita leivonnaisia, piippuja, kukkaroita, petrolikaasulamppuja, lakkeja sekä erilaisia tekstiilejä ja kankaita. Monet, jotka tulivat ostamaan kauppaan jotakin erityistä välttämättömyystarviketta, jäivät nauttimaan sen ilmapiiristä ja lähtivät sieltä lopulta mukanaan monenlaisia tavaroita, joita he eivät olisi välttämättä tarvinneet. Näin kävi erityisesti siksi, että tavarat sai ostaa luotolla ja maksaa myöhemmin.¹⁷

Uusien kulutusmahdollisuuksien avautuessa jotkut menivät varsin pitkälle saadakseen käsiinsä hyödykkeitä, joista oli muodostumassa uudenlaisia sosiaalisen statuksen merkkejä. Tällaisia olivat muun muassa uuden muodin mukaiset vaatteet sekä kahvi.¹⁸ Kirjallisista lähteistä löytyy vaihtelevia näkemyksiä siitä, millä vuosikymmenellä kahvinjuonti yleistyi maaseudulla.¹⁹ Selvää kuitenkin on, että kahvinjuonti tuli säännölliseksi tavaksi talollisten keskuudessa 1830-luvun ja 1890-luvun välillä. Kahvia juotiin esimerkiksi aamuisin tai sunnuntaisin ja sitä tarjottiin raskasta työtä tehneille palkollisille. Naisten sosiaalista elämää Salmassa ennen toista maailmansotaa kuvanneen Niilo Sauhkeen mukaan kahvi oli keskeisessä roolissa emäntien sunnuntaivierailuilla ja ompelukerhoissa, joita pidettiin vuorotellen eri taloissa. Emäntien maineen kannalta oli tärkeää, että heillä oli kahvia tarjottavana.²⁰

Vaikka sanomalehdissä kahvia arvosteltiin kalliina turhuutena, joka johtaisi talot perikatoon, monet olivat vakuuttuneita sen

Tarjolla Bamusa-terveyskahvia. J.A. Veijola Helsinki. Museovirasto.

tärkeydestä. Savonlinnan piirilääkäri kertoi vuonna 1857, että kahvi oli niin suosittu hänen piirissään, että köyhemmät olivat mieluummin ilman ruokaa kuin ilman kahvia.²¹ Koska kahvilla oli ”wirwoittavia” ominaisuuksia, sen nähtiin auttavan ihmisiä tekemään raskasta työtä pidempään ja

14. Ilkka Mäkinen (2003) 'Lukemisen historiaa' teoksessa Anja Kervanto Nevanlinna & Laura Kolbe (toim.) *Suomen kulttuurihistoria 3. Oma maa ja maailma*, Helsinki: Tammi, 316.

15. Ks. Laura Stark (2006) 'Kansallinen herääminen ja sosiaalinen nousu maaseudulla. Tuskaa ja toivoa varhaisissa omaelämäkertoissa', teoksessa Hilikka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.) *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 177.

16. Alanen (1957) 311.

17. Alanen 1957: 428; Ks. myös *Päivän Uutiset* nro. 257, 02.11.1888, s. 3, ”Palwelijain tuhlauksia”.

18. Ks. Samuli Paulaharju (1943[2001]) *Rintakylä ja larvamaita. Kurikan vanhaa elämää*. Porvoo–Helsinki: WSOY, 263.

19. Kuusanmäki 1936: 113–115; Alanen 1957:172, 314; *Tapio* nro. 51, 19.12.1863, s. 2–3, ”Mistä rahaa saadaan?”.

20. Niilo Sauhke (1971) *Karjalan praasniekat*. Jyväskylä: Gummerus Oy, 59–61.

21. Kuusanmäki (1936) 114.

A.B. Blomqvistin Voimasuklaan etiketti. Museovirasto.

uudella energialla. Sanomalehti *Tapiossa* vuonna 1863 julkaistussa tarinassa eräs emäntä jopa väitti, että palkolliset tyytyivät huonompaan ruokaan, jos saivat kahvia, joten kahvi itse asiassa säästi talollisten rahoja.²²

Monet maaseudun asukkaat omaksuivat vähitellen myös uudenlaisen pukeutumismuodin. 1830-luvulta alkaen tehdastekoiset vahvat puuvillakankaat tulivat niin edullisiksi, että rahvaallakin alkoi olla varaa hankkia niitä.²³ 1850-luvun lopulla ja 1860-luvun alkupuolella Etelä-Suomeen perustettiin useita verkatehtaita. Kun tehtaissa valmistettujen kankaiden määrä kasvoi dramaattisesti, hinnat putosivat, ja ostokankaat olivat yhä helpommin myös työväen ja palkollisten saatavilla. Ensimmäinen ompelukone tuotiin maahan tiettävästi vuonna 1855.²⁴ Ompelukoneiden myötä ompelijatartaret pystyivät tekemään vaatteita tehdaskankaista niin edullisesti, ettei pukujen tarvinnut enää kestää koko elinikää.²⁵

Kulutus ja isäntien valta

Maaseudulla omaksuttuun uudenlaiseen kulutuskäyttäytymiseen kohdistui myös kritiikkiä. Sanomalehdissä esitetty paheksunta kauppapuoteja kohtaan oli osa yleisempää huolta maaseutuköyhyydestä ja talonpoikien niukoista resursseista, joita turhien tavaroiden ostaminen huononsi entisestään.²⁶ Vuonna 1863, vain neljä vuotta ennen Suomea kohdannutta Länsi-Euroopan viimeisintä täysimittaista nälänhätää, Ilomantsin maaviljelijäin kokouksessa eräs isäntä valitti, ettei ”köyhä maamme” kestä sitä, että rahat menevät ulkomaan tavaroihin, ”niin kuin nyt tapahtuu.”²⁷ Toinen maaseudun asukas kirjoitti *Uusi Suometar* -lehteen vuonna 1871:

[Maakauppiaiden puodit] owat lisänneet maahamme äärettömän tarpeettoman tawaran menon, jota ei ennen tiettykään. Nyt ostetaan joka sunnuntaina yhtä ja toista ajatellen: ”eihän tuo niin paljo maksa” eikä huomatakaan, että wuodessa on 52 wuikkoa, ja että muutamista markoista tulee pian satoja. Kun ennen ostettiin wuoden tarpeet kerran kahdesti kaupungista, niin silloin ei rahat joutaneet wähäärwoisempiin, sillä silloin oli tositarpeisin kyllä sillä kertaa reikiä. Näin ei totuttukaan turhanpäiwäisiä ostelemaan, eikä tuota kirottua kahwia joka ateria maistelemaan...²⁸

Ennen maakauppapuotien tuloa ja laajentuneita palkkatyömahdollisuuksia maatilat olivat käytännössä ainoita paikkoja, joissa tuotettiin ruokaa ja arkivaatteita. Tämä merkitsi sitä, että lähes kaikki maaseudun asukkaat, kuten palkolliset, torpparit, mäkitupalaiset, itselliset ja kerjäläiset, olivat tavalla tai toisella riippuvaisia maatalojen hyödykkeistä, joista kaikki paitsi kerjäläiset maksoivat päivätyöllä.

Tilanne muuttui 1800-luvun jälkipuoliskolla. Rautatiet ja niiden läheisyyteen perustetut tehtaot vetivät tilatonta väkeä töihin, minkä seurauksena 1860-luvulta alkaen rautatieasemien ympärille kerääntyneistä kauppapuodeista muodostui uusia kulutuksen keskuksia.²⁹ Nämä uudet kulutuskeskukset eivät olleet riippuvaisia maataloista,

jolloin maatilojen isäntien auktoriteetti heikkeni ja kulutuksesta tuli vähemmän kollektiivisten normien rajoittamaa.

Maaseudun kaupat horjuttivat isäntien aiempaa erityisasemaa kahdella tapaa. Ensinnäkin, isännät menettivät asemansa maaseudun ainoiden kulutuksen ja tuotannon keskusten johtajina. Toiseksi, he menettivät erityisasemansa markkinoilla kävijöinä ja kulutusvalintojen tekijöinä. Se, että kaupunkimarkkinat olivat olleet usein pitkän matkan päässä eikä muilla huonekunnan jäsenillä ollut mahdollisuuksia matkustaa niille, takasi isännille yksinomaisen oikeuden ostaa, myydä ja tehdä kotitalouden kulutusta koskevat valinnat. Kauppapuotien myötä tilanne muuttui. Maanviljelijät valittivat, että ”joutilas nuoriso, tuhluripalwelijamme ja kewytmieliset emännät”, jotka eivät ennen käyneet kaupungeissa kuin korkeintaan markkinapäivinä ja silloinkin heidän rahansa riittivät vain pieniin ostoksiin, ostivat nyt kauppamiehiltä joka viikko ”kaikellaisia ko-reuksia ja ylellisyys-tawaroita”.³⁰

Maakauppojen tulo uhkasi isännän valtaa myös suhteessa palkollisiin. Sanomalehti *Tapiossa* julkaistussa artikkelissa ”Eri mieliä maa-kauppioiden tarpeellisuudesta” esitettiin huoli siitä, että jos paikallinen kauppa perustettaisiin, rengit ja päivätyöläiset menisivät vain seisoskelemaan kaupan liepeille, kun heidän pitäisi tehdä työtä isännän valvonnan ulottumattomissa.³¹

Kotivarkaus

1860- ja 1870-luvulta lähtien kauppa oli monilla maaseudun asukkailla niin lähellä kotia, että tavaroita saattoi ostaa periaatteessa koska halusi. Ongelmaksi muodostui kuitenkin se, mistä saada rahat ostoksiin. Palkolliset pystyivät vaihtamaan palkaksi saamansa viljan kaupan tuotteisiin, kun taas maatalon emännät ja lapset eivät saaneet palkkaa eikä heillä ollut pääsyä rahoihin. Mutta ”häätä neuwot keksii”, kuten eräs maalaisnainen selitti sanomalehti *Savossa* vuonna 1882.³² Monet päätyivät *kotivarkau-teen* eli ottivat talon isännältä salaa viljaa, voita, lihaa, juustoa, maitoa tai villaa ja myivät tai vaihtoivat ne kauppatavaroihin. Sanomalehtiartikkeleiden mukaan kotivarkau-

teen syyllistyneet olivat useimmiten maatalojen emäntiä ja tyttäriä, mutta joukossa oli myös poikia, setiä, tätejä, vävyjä, miniöitä ja pahimmassa tapauksessa palkollisia.³³

Lehdissä väitettiin usein, että kotivarkaudet olivat yleisempiä Itä-Suomessa kuin Länsi-Suomessa. Minna Canth esitti eräässä puheessaan kotivarkautta jopa todisteena siitä, että savolaiset olivat laiskempia ja epärehellisempiä kuin muut suomalaiset.³⁴ Tähän eräs vihainen sanomalehden lukija kirjoitti vastineena, että kotivarkaudet olivat yleisiä myös Pohjanmaalla, jossa maatalojen naiset myivät maataloustuotteita rautatietyöläisille salaa isänniltä.³⁵ Myös Samuli Paulaharju,³⁶ Suomen tuotteliain kansanperinteen kerääjä, mainitsee kotivarkauksien olleen tunnettu ilmiö Etelä-Pohjanmaalla.

Maatalojen naisilla oli hyvä mahdollisuus pimittää tilan tuotteita, koska isännät viettivät usein pitkiä aikoja poissa kotoa met-

22. *Tapio* nro. 51, 19.12.1863, s. 2–3, ”Mistä rahaa saadaan?”.

23. Kuusanmäki (1936) 110.

24. *Suometar* nro. 8, 23.2.1855, sivu 3.

25. *Ibid*: 112

26. Antero Heikkinen (2000) *Kirveskansa ja kansakunta. Elämän rakennusta Kubmossa 1800-luvun jälkipuolella*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 45; ks. myös: *Laatokka* nro. 100, 15.12.1888, sivu 3, ”Kirjeita maaseuduilta”.

27. Manninen, U. (toim). 1864. *Kuopion Läänin Maawiljelysseuran toimituksia w. 1863*. Kuopio: U. Mannisen ja Fr. Ahlqwistin kirjapainossa (Imprimatur: C.R. Lindberg), s. 43–44.

28. *Uusi Suometar* no 141, 29.11.1871, sivu 3, ”Matkamuitelmia Jyväskylältä Tampereelle”, nimimerkki: Matkustaja tärkeillä toimilla.

29. Alanen (1957) 368.

30. Nov. 29, 1871. *Uusi Suometar* no. 141, s. 3, ”Matkamuitelmia Jyväskylältä Tampereelle”, nimimerkki: Matkustaja tärkeillä toimilla.

31. *Tapio* 30.05.1863. nro. 22 ”Eri mieliä maa-kauppioiden tarpeellisuudesta”.

32. Helmikuu 28, 1882 *Savo* no 16, page 3 ”Kirjeitä. –Pielawedellä helmikuun 24 pn:a” –Liina M.

33. 25.08.1862. *Suomen Julkisia Sanomia* no. 64, s. 3–4, ”Maawiljeliain kokouksen keskustelumuksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä heinäkuuta” (Jatkoa n:oon 62.)14 kysymys. Koto-warkaudesta.

34. *Tapio* Maaliskuun 24 p:nä 1886, No. 23, sivu 2, ”Esitelmä jonka Rouwa Minna Canth piti viime sunnuntai-iltana Raittiusseuran tee-illassa”.

35. 10.04.1886 *Savo* nro. 42 sivu 2, ”Kirje Sawolle. Rouwa Minna Canth’in 21/3 pitämästä esitelmästä”. –Sawolainen.

36. Paulaharju (1943[2001]); Samuli Paulaharju (1947[1996]) *Härmän aukeilta*. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.

sätöissä, kyntämässä kauempana sijaitsevia peltoja tai metsästämässä ja kalastamassa.³⁷ Samalla isännät joutuivat luopumaan suuresta osasta päivittäistä päätöksentekovaltaa ja antamaan ruoka-aittojen avaimet emännille, jotka hallitsivat kotipiiriä.³⁸ Vaikka naisilla ei ollut laillista oikeutta myydä tilansa tuotteita, kauppiat ottivat tuotteet mukisematta vastaan, koska heidän omista intresseissään oli vakioasiakkaiden pitäminen tyytyväisinä.

Sanomalehdissä kotivarkauteen viitattiin ”pahuutena” ja maatilaa ”sairautena”. Sen nähtiin johtavan ihmisluonnon turmeltumiseen ja taipumukseen varastaa myös muilta ihmisiltä. Sen havaittiin myös kasvattavan epäluottamusta maataloilla ja mikä pahinta, johtavan tilat taloudelliseen tuhoon – ei vähiten siitä syystä, että salaa otetut tavarat myytiin yleensä kaupanpitäjille ja kiertävälle kauppiaille polkuhintaan.³⁹ Monet näkivät kotivarkaudet seurauksena maaseudun kauppapuotien luomista houkutuksista.⁴⁰ Näin ajatteli myös mies, joka kirjoitti 1860- ja 1870-luvun kotivarkauksista *Karjalattareen* vuonna 1888:

Nyt oli jokaisen helppo saada kaikenlaista tawaraa, hienoa palttinaa, siistä werkaa, näkemättä sitä waiwaa, minkä entinen walmistus-tapa oli tuottanut. Eikä waan waatetta, kaikkea mitä mieli teki ja suusta maistui, saatiin kauppapuodista tinkimättä. Ja entäs sitte nuo kauppiat? Nehän oliwat kohteliaita! Ei tarwinnut edes rahaa puotiin mennessä; ostokset pantiin waan muistikirjaan! Hywä tilaisuus oli wiekoittelewa, ja

37. Satu Apo (1995) 'Aleksis Kivi ja talonpoikainen erotiikka', teoksessa *Naisen väki: tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*, Helsinki: Hanki ja Jää, 56.

38. Ks. Paulaharju (1947[1996]) 100.

39. 28.11.1856 *Suometar* nro. 48 sivu 2, ”Koto-warkaudesta” -B.S; August 16, 1862 *Tapio* no 33, pp. 2–3 ”Maawiljelijäin kokouksen keskusteluksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä Heinäkuuta”; *Uusi Suometar* no 141, 29.11.1871, sivu 3, ”Matkamuiistelmaa Jyväskylästä Tampereelle”. – Matkustaja tärkeillä toimilla; 24.01.1891 *Laatokka* nro. 7 sivu 3, ”Paawo Pajumaan pakinoita” V. Pahe yhteiskunnassa.

40. Kaarniranta (2001) 118–119; Manninen, U. (toim). 1864. *Kuopion Läänin Maawiljelysseuran toimituksia w. 1863*. Kuopio: U. Mannisen ja Fr. Ahlqwistin kirjapainossa (Imprimatur: C.R. Lindberg), pp. 43–44.

erittäinkin nuoren kansan koreileminen sai wauhtia. Kotiwarkaus, talojen kirous, sai yllykettä. Elokappa ja woinaula rupesi perheen-pään tietämättä luistamaan kauppuotiin.⁴¹

Mitä naiset sitten halusivat hankkia näpistämää maataloustuotteita vastaan? Aineistojen perusteella vastaus näyttää olleen: kahvia, kankaita ja teetettyjä tekstiilejä. Talontyttäret varastivat saadakseen arvonantoa vertaisryhmässään pukeutumalla viimeisimmän muodin mukaisesti,⁴² mutta myös kartuttaakseen myötäjäisiään ja kapiotaan.⁴³ Tapaa antaa häissä ”antimia” eli satoja vaatekappaleita lahjoiksi sulhasen suvulle arvosteltiin lehdissä yleisesti, koska tyttäret joutuivat teettämään niitä köyhemmillä naisilla ja maksamaan työn pimitämällä tilan tuotteita.⁴⁴ Sellaiset talollisnaiset, joilla ei muiden askareiden vuoksi riittänyt aikaa käsitöiden tekemiseen, saattoivat muutoinkin teettää kehräämisen, kutomisen ja ompelun köyhemmillä torppien ja mökkien naisilla. Työstä annettiin isännältä salaa palkaksi leipää, voita, lihaa, maitoa tai viljaa.⁴⁵

Vaikka maatalojen naiset pääsivätkin usein käsiksi tilan tuotteisiin, heillä ei aina ollut mahdollisuutta käydä kaupassa. Tästä syystä he lähettivät usein asialle ”välittäjän”,

41. 19.10.1888 *Karjalatar* nro. 83 sivu 2, ”Joensuusta. Maataloudelliset olot läänissämme”.

42. Helmikuu 28, 1882 *Savo* no 16, page 3 ”Kirjeitä. –Pielawedellä helmikuun 24 pn:a” –Liina M.; ks. myös joulukuu 13, 1862 *Tapio* no 50, p. 3 Wähän wastunta Tapion 44:nroon ”Tyttärien kotowarkaudesta” – M.L.K-n, nainen.

43. Riitta Räsänen (1996) 'Women and marginality. Women as consumers in the agrarian modernization process in the latter half of the nineteenth century', *Ethnologia Fennica* 24, 5–12.

44. Marraskuu 15, 1862. *Tapio* no 46, s. 3–4 ”Muuan sana kotowarkaudesta. Hra Ahlqwistin lauseesen Tapion 33 n:rosta” –A.R.-n; September 20, 1862 *Tapio* no 38, p. 4 ”Kotowarkaudesta. Wähän wastausta herra Ahlqwistin lauseesen Tapion 33 n:rossa” – A.J. Puhakka; *Tapio* nro 30 26.07.1862, sivu 2–3, ”Maawiljelijäin kokouksen keskusteluksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä Heinäkuuta”; *Tapio* no 44, 1.11.1862, sivu 3, Tyttärien koto-warkaudesta. –D.H-n.

45. 13.02.1892 *Laatokka* nro. 12 sivu 1, ”Yksi edeskäypä, yksi emäntä” Yksi edeskäypä, yksi emäntä. II; 24.01.1891 *Laatokka* nro. 7 sivu 3, ”Paawo Pajumaan pakinoita” V. Pahe yhteiskunnassa; SKS KRA. Impilahiti. 1968. E. Jaatinen 1997.

jonkun tutun miehen tai useimmiten naisen, jonka tehtävänä oli pientä luontoismaksua vastaan hoitaa vaihtokauppa heidän puolestaan. Teoksessa *Kuvauksia kansannaisen elämästä maalla*⁴⁶ anonyymi, ilmeisemmin naispuolinen kirjoittaja kuvaa tilannetta seuraavasti:

Isännän tietämättä [emäntä] myöskin itselleen ja ystävilleen kahvia keittää. Kun kahvia täten menee enempi kuin isännän tietoon saisi, hankkii emäntä rahat salaa isännältä, myyden milloin voinaulan, milloin jyväkapan. Ei emäntä kuitenkaan itse niitä myymään lähde, vaan on hänellä joku hyvä ystävä, ”pussittaja”, joka vaihtaa tavaran ostoksiin ja saa tietysti palkan vaivoistaan (...) Eikähän tuo varkaus eikä mikään ole, arvellaan, omaansapa ottaa, jos ottaakin. Mikä sitä miehille kaikkia pikkutarpeita kertomaan! Mutta miehet sanovat: olisi silläkin miehellä talo vielä tänäkin päivänä, jollei olisi sattunut saamaan niin hauskaa akkaa...⁴⁷

Tarkasti ottaen maakauppojen tuloa ei voi pitää syyllisenä kotivarkauksien yleistymiseen, sillä oman tilan tuotteiden näpistelyä esiintyi jo aiemmin. Kulkukauppiailta hankittiin tavaroita isännän poissa ollessa ja tekstiilejä teetettiin köyhemmillä naisilla. Maaseudun kauppapuotien tulo toi kuitenkin kotivarkauden julkisuuteen, kun emäntien säännöllistä kahvinjuontia ja talontytärten hienoja vaatteita ei voitu enää jättää huomioimatta. Kotivarkaudesta keskusteltiin sanomalehdissä myös siksi, että aihe sopi hyvin valistusmielisten säätyläismiesten ja talonpoikien reformistiseen agendaan.

Kotivarkauksien yleisyys osoitti särön perheen patriarkaalisessa järjestyksessä, mutta myös perustavanlaatuisen epäoikeudenmukaisuuden talonpoikaisperheen elämässä: naisten työpanos oli tilojen säilymisen kannalta elintärkeä, mutta toisin kuin esimerkiksi piioille, maatilan emännille ja tyttärille ei maksettu heidän työstään. Se, ettei maatilan naisilla ollut mahdollisuutta toteuttaa samanlaisia kulutustottumuksia kuin heidän säätynsä miespuolisilla jäsenil-

lä tai edes naispuolisilla palvelijoilla, teki epäkohdan selväksi ja toi ensi kertaa talolaisnaisen aseman julkisen tarkastelun kohteeksi.

Vaikka kotivarkautta arvosteltiin jyrkästi suomenkielisisä lehdissä, julkaistiin niissä myös useita kirjoituksia, joissa miehet puolustivat emäntien ja tyttären oikeuksia ja harmittelivat heidän ahdinkoaan. Vuonna 1891 eräs kirjoittaja muistutti lukijoitaan siitä, että ”...onhan selvä, että jokainen ihminen tarvitsee wälttämättömät tarpeensa ja eihän emäntä eikä muukaan perheenjäsenet mistä rahaa saa ell’ei isäntä anna.”⁴⁸ Kun sanomalehtikirjoittajat pohtivat kysymystä siitä, keitä kotivarkauksista tuli ensisijaisesti syyttää, osoitti syyttävä sormi useimmiten juuri yliautoritaarisiin ja saitoihin isäntiin, jotka eivät huolehtineet perheenjäsentensä tarpeista. Kuopiolaisen kirjapainon osanomistajan Fredrik Ahlqwistin raportoitiin sanoneen vuonna 1862 maanviljelijäin kokouksessa:

Jos tytär isältänsä (ja onpa se wälistä wanhin welikin kassan haltia) rahaa pyytää tarpeisiinsa, niin näkee hän joko nupian mielen eli saa wastineeksi: mitä sinä rahalla teet, onhan sinulla walmis leipä syötäwänäsi.⁴⁹

Myötätuntoa eivät osoittaneet pelkästään koulutetun eliitin edustajat vaan myös talonpojat.⁵⁰ Eräs luultavasti rahvaaseen kuulunut kirjoittaja selitti vuonna 1863:

46. *Kuvauksia kansannaisen elämästä maalla* (1890) Suomen Nais-Yhdistyksen ulosantama. Porvoo: Werner Söderström.

47. Nimimerkki –a.–s., ”Kansannaisen elämä Kalajoella”, in *Kuvauksia kansannaisen elämästä maalla* (1890), p. 28–29.

48. 13.02.1892 *Laatokka* nro. 12 sivu 1, ”Yksi edeskäypä, yksi emäntä” Yksi edeskäypä, yksi emäntä. II.

49. 25.08.1862 *Suomen Julkisia Sanomia* nro. 64 sivu 3–4, ”Maawiljeliäin kokouksen keskustelumuksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä heinäkuuta”.

50. Ks. myös: 28.11.1856 *Suometar* nro. 48 sivu 2, ”Koto-warkaudesta” -B.S.; 24.01.1891 *Laatokka* nro. 7 sivu 3, ”Paawo Pajumaan pakinoita” V. Pahe yhteiskunnassa; *Tapio* no 44, 1.11.1862, sivu 3, ”Tyttären koto-warkaudesta” – D.H-n.; *Tapio* nro 30 26.07.1862, sivu 2–3, ”Maawiljelijäin kokouksen keskustelumuksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä Heinäkuuta”.

Usean waimon olen tuntenut, että hän ei kotowarkautta pitäis, jos saisi julkisesti mieheltänsä jotain; (...) mutta miehet eiwät anna mitään ja kuitenkin waatiwat waimoilta täydellisesti waatteusta y. m. ja näihin kaikkiin täytyy hankkia waimon omalla luvalla, waikka yhteisesti hyväksi.⁵¹

Talon emäntien ja lasten tilannetta verrattiin jopa orjuuteen.⁵² Jos kerran palkolliset saivat asumisen ja ruoan lisäksi palkkaa, mikseivät sitä saaneet myös tilalla työskentelevät aikuiset perheenjäsenet? Huoli koski etenkin tyttäriä, jotka jäivät usein vanhempiensa kuoltua ilman merkittävää perintöä.⁵³

1860- ja 1870-luvulla käytiin vilkasta keskustelua voimassa olevista perintölaeista. Keskusteluissa tuotiin esiin monia moraalisia ja käytännöllisiä ongelmia, jotka liittyivät siihen, että tyttäret perivät vain puolet poikien perimästä osuudesta. Itä-Suomessa tyttäret eivät yleensä saaneet käytännössä näinkään paljon. 1860-luvulta lähtien lehdistössä esiintyi runsaasti muutosta vaativia ääniä. Kirjoittajat katsoivat, että tyttäret, jotka työskentelivät kotitilansa hyväksi ennen avioitumistaan, olivat motivoituneita varastamaan tilalta työnsä hedelmät, koska hyvin tiesivät, etteivät he saisi nauttia niistä millään muulla keinolla. Edellä mainittu Fredrik Ahlqwist esitti, että niin kauan kuin tyttäriä kohdeltiin lain edessä näin huonosti ja heidän täytyi ”sitä raskasta mieltä ja tuntoa kantaa”, he olivat taipuvaisia ajattelemaan, ettei kotitilan hyväksi kannattanut työskennellä – riippumatta siitä, kuinka paljon he muutoin arvostivat kovaa työntekoa.⁵⁴ Vuonna 1863 nimikirjaimilla I. K. esiintynyt kirjoittaja totesi sanomalehti *Tapiossa*:

Tästä asiasta näyttää olewan jo aiwan paljon kiistetty edes ja takaisin; mutta jos oikein katselee tätä asiaa tunnollisesti, niin on hawaitsewa että se on wäärin ettei tyttäret saa perii puolet poikia vastaan, (...) sillä tämänkin kautta halwennetaan meidän waimopuolia aiwan tunnottomasti eikä anneta heille yhtäläistä kansallisuuden arwoa kuin miehille...⁵⁵

Voimassa olleilla perintölaeilla oli myös puolustajia. Heistä osa perusteli kantaansa sillä, etteivät naiset olleet miesten kanssa yhdenvertaisia,⁵⁶ mutta useimmat käyttivät käytännöllisempiä perusteluja. Lakimuutoksia vastustaneet esittivät, että mikäli tytär perisi kotitilasta saman osuuden kuin poika, ei poikaa enää entisessä määrin motivoisi raataa odottaen sitä päivää, jolloin hän saisi talon itselleen. Häntä houkuttelisi kenties työskentely renkinä toisella tilalla, jossa hän saisi palkkaa. Kotitila jäisi näin vaille kunnollista isäntää ja sitä uhkasi perikato.⁵⁷ Talon jakaminen useampien sisarusten kesken taas vähentäisi näin syntyvien uusien tilojen tuotavuutta. Eräs sanomalehtikirjoittaja selvensi, että jos maatilan pojalla oli esimerkiksi kolme sisarta ja hän toivoi lunastavansa sisartensa osuudet kotitilasta pitääkseen tilan jakamattomana, muodostui raha helposti esteeksi. Mistä köyhä viljelijä voisi saada sellaisia summia?⁵⁸ Kaiken lisäksi, kuten eräs kirjoittaja mainitsi, yhtäläiset perintölait aiheuttaisivat todennäköisesti riitoja sisarusten kesken ja tuhoaisivat perheen sopuoinnun.⁵⁹

Vuonna 1862 eräs kirjoittaja kysyi, voisi-ko kukaan taata, että samansuuruiset perin-

51. Lokakuu 31, 1863 *Tapio* no 65, sivu 3, ”Onko tyttäret mahdolliset perimään sen saman kuin pojatkin?” –J. K-n.

52. 16.08.1862 *Tapio* no 33, pp. 2–3 ”Maawiljelijäin kokouksen keskustelumuksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä Heinäkuuta” – Hra. Ahlqvist; 25.08.1862 *Suomen Julkisia Sanomia* nro. 64 sivu 3–4, ”Maawiljelijäin kokouksen keskustelumuksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä heinäkuuta”.

53. Ks. Räsänen (1996) 7; *Tapio* nro 30 26.07.1862, sivu 2–3, ”Maawiljelijäin kokouksen keskustelumuksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä Heinäkuuta”.

54. 25.08.1862 *Suomen Julkisia Sanomia* nro. 64 sivu 3–4, ”Maawiljelijäin kokouksen keskustelumuksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä heinäkuuta”. Ks. myös: *Tapio* no 44, 1.11.1862, sivu 3, ”Tyttärien koto-warkaudesta” – D.H-n.

55. Lokakuu 31, 1863 *Tapio* no 65, sivu 3, ”Onko tyttäret mahdolliset perimään sen saman kuin pojatkin?” –J. K-n.

56. Esim. 28.11.1856 *Suometar* nro. 48 sivu 2, ”Kotowarkaudesta” –B.S.

57. 13.09.1862 *Mikkelin Ilmoituslehti* nro. 37 sivu 4, ”Muutama sana poikien ja tyttärien tasa perinnöstä” J. K – n.; 10.08.1877 *Uusi Suometar* nro. 96 sivu 4, ”Uusi laki naima-osasta ja perintö-oikeudesta”.

58. Ks. myös Matti Peltonen (1992) *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 228–229.

59. 10.08.1877 *Uusi Suometar* nro. 96 sivu 4, ”Uusi laki naima-osasta ja perintö-oikeudesta”.

nöt takaavasta laista todella seuraisi kotivarauksien loppuminen. Tyttäret saivat osuutensa perinnöstä vasta vanhempiensa kuoleman jälkeen, vaikka he tarvitsivat sen paljon aiemmin, nimittäin mennessään naimisiin ja lähtiessään kotitalaltaan.⁶⁰ Viisitoista vuotta myöhemmin toinen kirjoittaja esitti, että tyttäret eivät näpistelleet siksi, että heidän laillinen perintöosuutensa oli niin pieni, vaan siksi, etteivät he saaneet edes tätä heille kuuluvaa osaa. Yhtäläisten perintöosuuksien laillistaminen voisi johtaa siihen, että tyttäret varastaisivat kotitiloiltaan entistä enemmän, koska tuntisivat olevansa oikeutettuja enempään, mutta eivät edelleenkään saisi osuuttaan käytännössä.⁶¹

Jännitteet liberalistisen tasa-arvoperiaatteen ja patriarkaalisen järjestelmän välillä johtivat siihen, että Tammikuun valiokunnassa (1861–62) ja valtiopäivillä (1863–64) naisten perintöoikeus oli kuuma aihe, jota koskeva keskustelu johti myös laajempaan debattiin naisten asemasta yhteiskunnassa.⁶² Myös lehdistössä perintökysymys avasi tietä keskusteluille miesten ja naisten oikeuksista ja siitä, millaisina talollisväestön naiset nähtiin ja miten heitä tulisi kohdella yhteiskunnassa. Nimenomaan maatalojen emännät ja tyttäret olivat niitä, jotka sekä verisiteidensä että työpanoksensa perustella odottivat pääsevänsä nauttimaan tilan hedelmistä. Maattomat naiset olivat näissä keskusteluissa lähestulkoon näkymättömiä.⁶³ Perintökysymyksestä käytiin keskustelua useiden vuosien ajan, mutta on perusteltua väittää, että maaseudulle levinnyt kulutusmyönteisyys antoi vauhtia lopulta vuonna 1878 säädetyille laille, joka määräsi yhtäläisen perimisoikeuden tyttärille ja pojille. Kulutustarvikkeiden vapaa saatavuus yhdistettynä naisten rahattomuuteen tekivät näkyviksi maaseudun epäoikeudenmukaiset perhesuhteet, joihin patriarkaalinen järjestelmä oli tuohon saakka nojannut.

Kulutustarvikkeiden vastustus ja torjunta

Sanomalehtiaineistosta saa sen vaikutelman, että maaseudun väestö suhtautui uusiin kulutustavaroihin positiivisesti, jopa himoitsevasti. Jos kulutuskulttuurin muutosta tarkas-

teltaisiin yksinomaan sanomalehtiaineistojen avulla, olisi vaarana ohittaa näkymättömämpi negatiivisten asenteiden ja arvojen ruohonjuuritaso. Monet maaseudun asukkaat pitivät uusia tavaroita ja kulutuskäyttäytymistä uhkaavina. Tämä käy ilmi 1930-luvun lopulla kerätyn *Uudet elämänmuodot* -kyselyaineiston kuvauksista, jotka käsittelevät 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maaseutuyhteisöjä. Aineisto osoittaa, että uusien koneiden käyttö, sanomalehtien ja maallisen kirjallisuuden lukeminen sekä uudenlainen pukeutuminen herättivät suomalaisissa maaseutuyhteisöissä voimakkaita reaktioita. Uuden muodin mukaisten vaatteiden käyttäjät leimattiin kevytmielisiksi hienostelijoiksi ja jopa pirun leiriin kuuluviksi.

Miksi uusien kulutustavaroiden käyttöä paheksuttiin? Yksi syy oli käytännöllinen. Tavalliselle kansalle rahan tuhlaaminen turhuuksiin oli perinteisesti merkinnyt vääjäämättä nälkää ja joutumista perikatoon. Monet talonpojat ja torpparit eivät hyötyneet sahatavarabuusta,⁶⁴ ja toisaalta he, jotka eivät olleet säästäneet buumin aikana saamia rahoja, kärsivät sen loppumisesta. Sanomalehdet kertoivat moralisoivin äänenpainoin, miten sahatavarabuumi oli osoittanut säästeliäisyyden arvon ja ylellisyyden mielettömyyden. Lehdissä julkaistut kirjoitukset kritisoivat kyllä kaikkien yhteiskuntaluokkien – säätyläisten, virkamiesten, talonpoikien ja työväen – halua ylellisyyteen, mutta korostivat kuitenkin, että etenkin köyhien ei tulisi kuluttaa yli välttämättömien tarpeidensa. Jos he eivät pystyneet kuluttamaan yhtä paljon kuin rikkaat, heidän oli vain työskenneltävä entistä kovemmin elintasonsa kohottamiseksi.⁶⁵

60. 13.09.1862 *Mikkelin Ilmoituslehti* nro. 37 sivu 4, ”Muutama sana poikien ja tyttären tasa perinnöstä” J. K – n.

61. 10.08.1877 *Uusi Suometar* nro. 96 sivu 4, ”Uusi laki naima-osasta ja perintö-oikeudesta”.

62. Räsänen (1996) 6; Anu Pyllkkänen (2006) ’Naisten oikeudet maataloilla: suomalaisen modernisaatiokehityksen pitkä historia’, *Historiallinen Aikakauskirja* 104(4), 385.

63. Pyllkkänen (2006) 386–387.

64. Peltonen (1992).

65. 05.07.1882. *Tapio* nro. 51, s. 1, ”Sananen ylellisyydestä”.

Monet maaseudun ihmiset jakoivat lehdistössä ilmaistut mielipiteet. He joutuivat elämään köyhyyden kulttuurissa, jossa säästeliäisyys ei ollut vain hyve vaan välttämättömyys. Oli myös niitä, jotka olisivat halutessaan voineet muuttaa kulutustottumuksiaan, mutta eivät tehneet niin, koska kokivat perinteiset arvot ja normit tärkeiksi identiteettinsä lähtökohdiksi. Heidän näkökulmastaan kulutuksen mukanaan tuomat uutuudet olivat ylellisyyttä, joka kuului vain ”herroille”. Lukuinnostuksen pelättiin vievän ajan tuottavalta työnteolta ja tekevän ihmisistä tarpeettomia ”puoliherroja”. Uusien koneiden käyttöönotto syytettiin laiskuudesta ja arvostelukyvyn puutteesta.

Toinen syy uusien kulutustavaroiden paheksuntaan näyttää olleen se, että niiden käyttö uhmasi vakiintuneita symbolis-kognitiivisia kategorioita. Uutuudet uhkasivat yhtäältä totuttua uskonnollisen ja maallisen välistä rajaa, toisaalta herrojen ja rahvaan rajaa. Maallisten kirjojen ja sanomalehtien kaltaiset uutuudet rikkoivat rajaa pyhän ja profaanin välillä. Vielä 1800-luvun loppupuolella erityisesti yhteiskunnan alimpien kerrosten omistama kirjallisuus oli pääasiasa uskonnollista.⁶⁶ Kirjoitettua tekstiä oli siis totuttu pitämään totena ja pyhänä Jumalan sanana, ja maallinen kirjallisuus aiheutti hämmennystä ja vastarintaa. Hämeestä kerrotaan erään vanhan emännän sanoneen maallisten kirjojen olevan ”haista paskan kirjoja”. Niiden lukeminen oli ”synnillistä ja turmelusta aiheuttavaa”, koska ne eivät sisältäneet Jumalan sanaa.⁶⁷ Satakuntalainen kertoja totesi, etteivät vanhemmat ihmiset sallineet sanomalehtiä Raamatun vieressä sillä perusteella että ”niistä tarttuu”.⁶⁸ Sanomalehdet ja Raamattu katsottiin kuuluvan ratkaisevalla tavalla eri kategorioihin, ja niiden välinen fyysinen kosketus oli vaarassa aiheuttaa symbolista saastumista.

Uskonnollisen kulutuskritiikin näkökulmasta uusia tavaroita pidettiin turhina ja syntisinä. Kuuluisan arkkitehdin Eliel Saarisen sukulaisnaisen kerrotaan todenneen tämän kalosseista: ”Päeseeköhä noella peremmi taevaasee!”⁶⁹ Maallisen koreilun turhuuden kiteyttää myös vanhan mummon toteamus uuden muodin mukaisiin vaattei-

siin pukeutuneelle nuorelle tytölle: ”[V]aikka kukostat kuin kukkainen niin kuitenkin kuolet ja mätänet kuin kanto”.⁷⁰ Kulutuksen katsottiin johtavan materialismiin ja sokaisutumiseen, jolloin henkiset arvot olivat vaarassa. Paikoin rahalla hankittavien uutuuksien keräämistä pidettiin jopa eräänlaisena epäjumalanpalvontana. Jotkut sanoivat kaikesta uudesta: ”Kyllä tua on Jumalan erellen menua.”⁷¹

Herrojen ja rahvaan välistä rajaa rikkoivat erityisesti talonpoikien ja työläisten pukeutuminen hienoihin vaatteisiin ja asusteisiin. Köyhät maanviljelijät ja torpparit saattoivat pukeutua kotitekoiisiin vaatteisiin vielä 1880-luvun jälkeenkin, mutta metsä-, rautatie- ja tehdastyöväestöllä ei ollut juuri muuta keinoa hankkia kankaita kuin ostaa niitä kaupoista. Koska työläisillä ei ollut maata tai maatiloja eikä usein myöskään perhettä, he käyttivät rahansa itseilmaisuun. 1800-lopulle tultaessa jopa syrjäseudun rengit alkoivat pukeutua kokonaan tehdasvalmisteisiin vaatteisiin.⁷² Kuusamäki⁷³ kuvasi 1870-luvulla kohonneiden palkkojen myötä avautuneita uusia kulutusmahdollisuuksia: ”...[N]yt havaittiin, että äskeinen köyhä kansa pukeutui vallan verkaan ja kiiltäviin kenkiin välittämättä säätyasemastaan.” Tukkimiehillä ja jopa reingeillä oli silintereitä.⁷⁴ Kun kotikutoisissa vaatteissa kulkeneet talollisten pojat ja tyttäret näkivät, että palkkaväkeen kuuluvat ”näin herrastelivat tehtaankankaissa”, hekin halusivat luonnollisesti pukeutua uuden muodin mukaisesti.⁷⁵

Ennen maaseutupuotien tuloa ja rahanpalkkojen yleistymistä henkilön sääty ja ammatillinen asema oli ollut helppo päätellä yhdellä silmäyksellä vaatetuksesta. Herrat kulkivat herrojen vaatteissa, rahvas rahvaan vaatteissa. Nyt säätyraja oli päältä katsoen hämärtynyt. Vuonna 1878 Sanomalehti *Sawonlinnan* maaseutukirjeenvaihtaja kuvasi muutosta seuraavasti:

...[A]jan wauhdin hengähdys on puhaltanut kansaan niin, että sen ulkopuolinen kiiltosivistys näkyy äärettömässä loistossa, jopa niinkin äärettömässä, ettei enää voi lasisilmittä eroittaa erisäätymiä toisistaan (...)

Urjalan osuuskaupassa 1915. Myymälänhoitaja Johan Hemming Pietilä on keskellä tiskin takana battu päässä, hänestä vasemmalle puoliso Alma Alina Pietilä o.s. Kylä-Tuomola sylissänsä Kirsti. Muuseovirasto.

Säätönsä halveksivasta kiilto-siwistyksestä todella Wirsikirjassammekin sanoo: Kukoistaa maassa Koreus, perät' puoleton prameus Miehes' ja waimoin puolis'. Jos Adam, Ewa nousisi, He lapsians' ei tuntisi..."⁷⁶

Rajanylitykset pukeutumisessa herättivät paheksuntaa. Sanomalehtien palstoilla moitittiin "työväen tuhlaavaista, ylellistä ja herramaista elämän laatua".⁷⁷ Uudenaikaisissa pukimissa esiintyvää sanottiinkin "räätälin tekemäksi herraksi". Herraskaista pukeutumista pidettiin epäreiluna yrityksenä nostaa pukeutujan statusta ja sen katsottiin tekevän tyhjäksi sosiaalista asemaa kuvaavat merkit ja näin ollen uhkaavan sosiaalista järjestystä.

Vaikka herraskaisten hankintojen paheksuminen voi kätkeä taakseen myös kateutta sosiaalista nousua saavuttaneita kanssaihimiä kohtaan, on argumentaation taustalla nähtävissä myös rahvaan aitoa ylpeyttä omasta uutteruudestaan ja elämäntavastaan. Herroja pidettiin laiskoina ja toisten kustan-

nuksella elävinä. Minkä tahansa "herraskaisuuden" nähtiin rohkaisevan säätyläisherrojen ja -rouvien tapaiseen laiskuuteen ja

66. Matti Alestalo, Katarina Eskola & Juhani Niemi (1974) '1800-luvulta nykyaikaan', teoksessa Antti Eskola & Katarina Eskola (toim.) *Kirjallisuus Suomessa*, Helsinki: Tammi, 24–35; Peltonen (1992) 70.

67. SKS KRA. Valkeala. 1939. Artur Stenroth E 151:111.

68. SKS KRA. Länsi-Teisko. 1939. Kalle Vesa E 150:295.

69. SKS KRA. Sysmä. 1939. Ruunila, Manne E 151:101. – Johan Daavid Aartolahti.

70. SKS KRA. Rantalainen, Tuomas. E 151:358. Puumala.

71. SKS KRA. Isokyrö. 1939. Helmi-Ilona Liimakka E 153:216 – Matti Liimakka, ks. myös Sulevi Riukulehto (1999) 'Synti, vääryys ja häpeä. Ylellisyyskritiikki vuosisadanvaihteen Amerikassa', teoksessa Jorma Tiainen & Ilkka Nummela (toim.) *Historiaa tutkimaan Jyväskylässä*, Gummerus, 407–424.

72. Kuusanmäki (1936) 112.

73. Ibid 103.

74. Ibid 106.

75. Ibid 112.

76. 04.05.1878. *Savonlinna* nro. 18, s. 2, "Sananen kansan oikeasta arvosta".

77. 13.01.1877. *Tampereen Sanomat* nro. 2, lisälehti, "Jyväskylältä". –n. –g.

huvitteluun, joiden seuraukset olisivat talonpoikien kohdalla kohtalokkaat.

Esimerkiksi kiitviä kumikalosseja rikki-näisten kenkiensä suojana pitäneestä sanottiin, että ”[e]i köyhyys ja herraus sovi yhteen”.⁷⁸ ”Herrojen vaatteet” eivät soveltuneet talonpojan fyysiseen työhön, sillä ne olivat jäykkiä, kiitviä, helposti rypistyviä ja likaantuvia. Vanhojen ja paikattujen vaatteiden katsottiin sen sijaan ilmentävän säästävyyttä ja hyvää taloudenpitoa. Kotikutoiset sarkavaatteet ja ostokankaista valmistetut verkavaatteet nousivat symboloimaan kahta toisistaan poikkeavaa elämäntyyliä. Eri puolilla Suomea erilaisina variaatioina tunnettu sanonta julisti sarkavaatteiden puolesta verkavaatteita vastaan: ”Joka on verassa se on velassa, joka sarassa se on rahassa.” Kalosseista puhuttiin samaan tapaan: ”Jolla kenkä kengän päällä, sillä velka velan päällä.” Herrojen matkimista vaatetuksen ja tapojen suhteen pidettiin talonpojille sopimattomana puhumattakaan muista maaseudun työtätekeivistä. 1880-luvun alussa syntynyt Yrjö Kinnari Sakkolasta muistelee, että lapsena hänelle neuvottiin, ettei herroja tule matkia vaatetuksessa tai joutuu kulkemaan herrojen perässä maantiellä keppikerjäläisenä.⁷⁹

Paheksuttavaa ”herrastelua” oli uuden muodin mukaisten vaatteiden lisäksi myös monien muiden uutuuksien hankkiminen ja käyttö. Suullisissa kertomuksissa annettiin varoittavia esimerkkejä talonpojista, joilta ”hienostelu” oli vienyt lopulta talon ja tavarat. Esimerkiksi sanomalehtien tilaajista kerrottiin juttuja, joiden mukaan nimenomaan lehtien lukeminen vei taloja rappiolle, koska isännät eivät muuta enää tehneetkään kuin istuivat sisällä lehti kourassa.⁸⁰ Kansansivistyksen koko kansalle markkinoimien maallisten kirjojen ja sanomalehtien ostamisessa rahvaan rahan sanottiin menevän ”kuin järveen”.⁸¹ Sanomalehtien levittämisen taustalla nähtiin ”herrojen kujeet”, joilla kansalta nypittiin rahat, ja kaikki aikakin meni vielä lehtiä lukiessa.⁸²

Vastustuksen keinot

Foucault on opettanut havaitsemaan vallan muotoja kiinnittämällä huomiota siihen,

millaisilla käytännöillä ja diskursseilla valtaa on vastustettu. Maaseudulle levinneitä uusia kulutustottumuksia voidaan tarkastella uudenlaisena vallan kenttänä, jossa vastustuksen muotoja olivat muun muassa nauru, pilkka ja paheksunta. Esimerkiksi tärkkäkaluksia sanottiin sivistyksiksi, riveliksi tai tain luistinradaksi. Moni osasi matkia liikekeitä, joilla kalossit pantiin jalkaan ja heitettiin pois jaloista. Toisinaan ei tyydytty pelkkään ilkkuriseen matkimiseen, vaan herasvaatteissa tulleet saatettiin ajaa esimerkiksi iltamista pois. Kustaa Soini (s. 1857) Piikkiöstä kertoo kalossien vuoksi pilkkatusta veljestään, joka kadotti iltamista lähdettyään kalossin kuraan. Kylän pojat olivat löytäneet sen ja lyöneet sen viiden tuuman pituisella naulalla veräjän tolpan päähän.⁸³

Vastustus sai myös yhteisöllisesti rituaalisoituja kontrollin ja häpäisemisen muotoja. Tällaisia olivat pilkkarunot ja rivot laulut sekä pilkkanimet. 1800-luvun loppupuolella lähes jokaisessa kylässä oli laulunsepitäjä, joka teki joko omasta aloitteestaan tai pienestä maksusta satiirisia lauluja ja esitti niitä kylän kokoontumisissa.⁸⁴ Pilkkalaulun strategia otettiin uuteen käyttöön, kun yhteisön jäsenet halusivat ilmaista paheksuntaansa niitä kohtaan, jotka pukeutuivat uuden muodin mukaisiin vaatteisiin piittaamatta perinteisistä pukeutumismormeista. Kuten eräs kertoja Keski-Suomesta totesi: ”Monia pieniä pilkkarunoja ja -lauluja tehtiin uudesta muodista.”⁸⁵ Myös uusista käytännöistä, kuten kahvinjuonnista, tehtiin pilkkalauluja. Työmies Etelä-Savosta kertoi seuraavaa:

Kahvi kun alkoi tulla käytäntöön (...) ensin sitä käytti herrat, ja sittenhän se alkoi vallata muitakin sen mukaan kuin oli varoja, mutta paljo oli niitä jotka ei raskinna sitä käyttää, peläten että se hävittää talot, ne teki tällaisen laulunkin

Piika likat pikkuset,
Päästänsä oli kiukuiset,
Kahvia juomaan tottunna,
Kun markat heiltä on loppunna.⁸⁶

Laulamisen ohella halveksuntaa ja paheksuntaa osoitettiin maalaisyhteisöissä anta-

malla henkilöille lisänimiä.⁸⁷ Lietolainen Akseli Rinne (s. 1878) kertoo itseään muita parempana pitäneestä rengistä, joka käytti sunnuntaisin tärkkikauluksia ja rusetia, ja sai siitä nimekseen ”Rusetti Jussi”.⁸⁸ Purevat sutkaukset ja vastalauseen ilmaisut voitiin tehdä entistä voimakkaammiksi viittaamalla seksuaalisuuteen, ruumiin eritteisiin ja ulosteeseen, jotka olivat tunnettuja loukkauksen ja halventamisen keinoja kansankulttuurissa. Kun tärkätyt kaulukset yleistyivät, sanoivat vanhat miehet: ”Kovat ne nyt pittää olla kohta joka miehen kaulussa, ja sitten pittää seistä tököttää kuin tikku lanta kasassa.”⁸⁹

Ruumiin eritteitä hyödynnettiin pilkan ja halveksunnan osoittajina muutoinkin kuin verbaalisesti. Elli Kyttälä (s. 1898) kirjoittaa Laukaalla kerrotun Särkelä nimisestä torpasta, josta oli tyttöjä kaupungissa palveluksessa. Kun tytöt tulivat käymään kotonaan hatut päässä, oli ”Särkelän Hilimoori” ottanut hatut ja ”p:kantanut” niihin.⁹⁰ Albert Rautiainen (s. 1893) Karstulasta kertoo tapauksen, jossa kestinä talossa ollut poikamies pyysi talon tyttärtä Miinaa tärkkäämään hänen kauluksensa. Miina lupautui, mutta otti asian pilan kannalta. Koska tärkkääminen oli tuohon aikaan yleistä ainoastaan herroilla ja talollisten pojilla, sanoi Miina talon piialle Leenalle, etteivät he kyllä kestin paitaa rupea oikealla tärkillä tärkkäämään ja antamaan tälle syytä ylpeilyyn. Yhteisestä sopimuksesta Miina antoi paidan Leenalle ”tärkättäväksi”. Leena ryvetti paidan kauluksen ilmeisesti kuukautisissaan, vei sen porstuan portaan alle komeroon ja ilmoitti kestitte, että paita oli tärkätty. Kiroamista-han siitä seurasi.⁹¹

Kulutuskäyttämisen laaja-alaiset vaikutukset

Uusia kulutustottumuksia arvostelevat diskurssit eivät jälkeempään tarkasteltuna osoittaneet kovin voitokkaiksi. Sekä säätyrajat että vanha raamattu-usko menettivät 1800-luvun päätyessä asemansa yhteisesti jaetun maailmankuvan elementteinä, joihin ihmiset jatkuvasti arkisessa retoriikassaan vetosivat. Oliko kulutus osin syynä säätyjärjestelmän ja kotitalouksien isäntävallan murenemiseen? Lähteiden perusteella näin näyttää

olleen. Kun yhä useammilla ihmisillä oli mahdollisuus saada palkkatyöstä rahaa ja ostaa tavaroita kaupoista, heidän siteensä maataloihin ja holhoavaan patriarkaaliseen järjestelmään löystyivät. Seurauksena syntyi uusia kulutuskäytänteitä, jotka eivät enää tukeneet vanhaa säätyjärjestelmää.

Uutuuksien vastustajien keinot olivat rajalliset. Kulutusvalinnoillaan herrojen ja rahvaan välistä rajaa rikkoneita ei voitu enää pakottaa noudattamaan vanhoja sopivaisuussääntöjä, joten heitä kohtaan esitettiin paheksuntaa pilkkaamalla, nauramalla ja muilla häpäisemistavoilla. Kotivarkauksia halveksuneet isännät eivät voineet pitää ruokatarvikkeita koko ajan lukkojen takana, joten he saivat tyytyä ilmaisemaan halveksuntaansa sanomalehtikeskusteluissa. Kotivarkauksien julkinen paheksunta johti tihattomiin seurauksiin antaessaan valistajille perusteita vaatia maaseudun perhesuhteiden liberalisoimista. Ajan myötä uudet kulutustottumukset eivät ainoastaan murentaneet vanhoja järjestelmiä, vaan vahvistivat uusia luokkaeroja työväestön, maanomistajien ja porvariston välille sekä polarisoivat sukupuolirooleja keskiluokan piirissä – mutta nämä olisivat jo toisen artikkelin aihe. ■

78. SKS KRA. Lohja. 1939. Tilda Juselius E 150:304.

79. SKS KRA. Sakkola. 1939. Kinnari, Yrjö E 152:163.

80. SKS KRA. Nilsä. 1939. Kalle Pirinen E 152:54.

81. SKS KRA. Viljakkala. 1939. Kalevi Lahdenmaa E 150:141; SKS KRA. Uukuniemi. 1939. Eino Toiviainen E153:55; SKS KRA. Nousiainen. 1939. Frans Leivo E 150:11; SKS KRA. Jämsänkoski. 1939. Kalle Nieminen E 150:169.

82. SKS KRA. Ähtäri. 1939. Anna Oikari E 150:181.

83. SKS KRA. Piikkiö. 1939. Soini, Kustaa E 150:83.

84. Matti Sarmela (1969) *Reciprocity Systems of the Rural Society in the Finnish-Karelian Culture Area with Special Reference to the Social Intercourse of the Youth*, FFC 207, Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, 201.

85. SKS KRA. Vesanto. 1939. Mikko Laulainen E 151:140.

86. SKS KRA. Ristiina. 1939. Juho Oksman E 151:284. – Wille Himanen, työmies, s. 1858.

87. Sarmela (1969) 202.

88. SKS KRA. Lieto. 1939. Akseli Rinne E 150:52.

89. SKS KRA. Vesanto. 1939. Mikko Laulainen E 151:140.

90. SKS KRA. Laukaa 1939. Kyttälä, Elli E 151:134–135.

91. SKS KRA. Karstula. 1939. Rautiainen, Albert E 151:232–233.